

Bakü'de “1918 Mart Soykırımı” - Ermenilerin Azerbaycanlılara Karşı Toprak İddialarının Yeni Bir Boyutu

Solmaz Rüstemova Tohidi*

Özet

1918 senesi Azerbaycan`ın XX yüzyıl tarihinde önemli olduğu kadar da olağanüstü ve feci bulunan hızlı gelişmelerin etkisinden kaynaklanan bir olaylar serisidir. İşte o olayların her biri Azerbaycan halkı için hayati ola bilecek mahiyeteydi, kısmen de oldu. Söz konusu olayların doruk noktası, tabii ki, Azerbaycan`ın Devlet Bağımsızlığının ilan edildiği 28 Mayıs 1918 yılıdır. Fakat, 1918 yılının önemli olaylarının ardınca tüm Azerbaycan halkı için evrensel trajediye dönüşen ve mevcudluğunu tehlikeye atan diğer mühim kanlı olaylar gelişti. Bu kanlı zincirin başlangıç noktası 1918 senesi Martında Bakü ve Şamabı'daki olaylar oldu. Şöyle ki, Mart ayında birkaç gün içerisinde bu şehirlerin ve Bakü, Şamabı kazalarının köylerinin sivil müslüman Azerbaycan nüfusu, beklenmedik müthiş eylemlere; şehirler ve köyler ise her tür yolsuzluklar yapan bolşevikErmeni silahlı birlikleri tarafından bozguna uğratarak yakılıp yıkıldı. Bolşevikler ve taşnaklar Bakü Sovyeti Kızıl ordusunun Birleşik Silahlı kuvvetlerini kullanarak, yüzde 70`I taşnak subaylarının kumandası altında

Ermeni cepbecilerden, 3-4 bini de “Taşnaksütyun” milli kuvvetlerinden oluşan 6 bin kişi Bakü`nün sivil Azerbaycan nüfusuna karşı asıl savaş başlattılar. Yalnız bir hafta zarfında, -30 Mart akşamından 2 Nisan`a kadari üç günü bilbassa kitle halinde kıyım, yağmalama, katliam, taciz vs. gibi vahşliği ile özel karakter alan bu savaşta 12 binden fazla kişi vahşicesine katle yetirilmişti. Türk-müslüman mağdurların esasını sivil insanlar, çoğunlukla eli silah tutmayan binlerle kadın, çocuk, ihtiyar, sıradan işçiler ve çaresiz yoksul nüfus teşkil ediyordu.

Anahtar kelimeler: I Dünya Savaşı, Bakü, Mart 1918, Azerbaycanlıların soykırımı, Olağanüstü Tabkikat Komisyonu

March Massacres in 1918-as a New Stage Of Armenians' Territorial Claims Against Azerbaijan

The year 1918 In the history of Azerbaijan in the 20th century is very likely to be the most significant because of its rapidly alternating events, both momentous and tragic -each of which could have become, and partly did become, crucial for the Azerbaijani people. The peak of these events, undoubtedly, was on May 28, 1918: the proclamation of state independence of Azerbaijan. But such momentous events of 1918 were preceded by bloody events of no less significance, turning into a national tragedy for all Azerbaijani people and throwing their very existence into question. The events of March 1918 in Baku became the beginning of this bloody chain. Thus, within several days in March the peaceful Muslim Azerbaijani population of these town and villages of the Baku counties underwent unprecedented and terrible punitive actions--massacres, beatings, captures, looting and the cities and settlements themselves were destroyed and burned by the Bolshevik-Armenian armed units ferociously committing excesses. The Bolsheviks and Dashnaks combined the armed forces of the Red Army of the Baku Council (led by Dashnak officers) consisting of 6000 persons, 70% of which were Armenian soldiers, and 3-4 thousand national members of "Dashnaksutyun" to unleash a real war against the peaceful Azerbaijani population of Baku. Thus, within only a week more than 12,000

(*) Prof.Dr., Azerbaycan, Bakü. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Ziya Bünyadov Şarkiyat Enstitüsü. sru.tohidi@gmail.com

people, mostly Turkic-Muslim residents, were brutally killed.

Key Words: World War I, March 1918, Baku, The Azerbaijani genocide, Extraordinary Investigation Commission

1918 - XX. yüzyıl Azerbaycan tarihinde hızla gelişen ve muhtemelen Azerbaycan halkının kaderinde belirleyici sayılabilecek olayların yaşandığı en önemli zaman dilimidir. Bu olayların en yüksek zirvesi, kuşkusuz, 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilan edilmesidir. Sonraki, önemli tarihi olaylar ise 15 Eylülde, Bakü'nün birleşik Türk-Azerbaycan askeri güçleri tarafından kurtarılması olmuştur. Azerbaycan hükümetinin Bakü'ye taşınması, 7 Aralık Azerbaycan Paramentosunun kurulması ve nihayet, 28 Aralık 1918'te Azerbaycan hükümetinin Güney Kafkasya'da İttifak birliklerinin komutanlığı ve İngiltere hükümeti tarafından yasal hâkimiyet olarak tanınması - tüm Doğuda ilk demokratik yapının ve Azerbaycanlıların (Azerbaycan Türklerinin) ilk ulusal devletinin - Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kuruluşunun temelini atılmasıdır.

Fakat 1918'in en önemli olaylarından önce tüm Azerbaycan halkı için ortak bir trajedi olan, hatta varlığını bile zan altında bırakan facialar yaşanmıştır. 1918'de Bakü'de ve Şamahı'da yaşanan Mart olayları bu kanlı zincirin başlangıcı olmuştur. Mart ayının birkaç günü zarfında bu kentlerin ve çevre köylerin sivil Azerbaycanlı nüfusu acımasızca Ermeni-Taşnak askeri güçleri tarafından eşi benzeri olmayan korkunç işkencelerle, yağmalarla katledilmiş, dövülmüş, esir alınmış, kentleri ve köyleri yakılmış ve dağıtılmıştır. Bakü ve Şamahı'dan sonra bu hunharca olaylar Göyçay, Ereş, Cavad, Nuha, Kuba, Lenkeran, Zengezur kazalarını, Gence kentinin çevre köylerini, aynı zamanda Karabağ'ın kentlerini ve Azerbaycanlılar yaşayan tüm yerleşim birimlerini sarmış ve buradaki Müslümanlar da katledilmiş ve yağmalanmıştır.

Kendi tarihi topraklarında yaşayan ve çeşitli tarihsel dönemlerde burada yerleşmiş olan diğer etnik ve dinsel grupların temsilcileri olan Ermenilerle, Yahudilerle ve Ruslarla iyi komşuluk ilişkileri içinde olan Azerbaycanlıların ve Azerbaycan'ın Müslüman nüfusunun diğer temsilcileri olan Lezgilerin, Tatarların, Kürtlerin suçu neydi?

Tüm bu olayların derin tarihi kökleri ve nedenleri bulunmaktadır. Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) anlaşmalarından sonra Rusya'ya birleştirilen Azerbaycan topraklarının işgal edilmesi ve Azerbaycanlıların bu topraklardan tecrit edilmesi, daha önceden hazırlanan umum-Ermeni programının gerçekleştirilmesi, bu tarihi anlaşmalardan sonra başlamıştır. I. Nikolay'ın hiç bir engel olmadan İran'dan ve Türkiye'den göç etmelerine olanak sağlayan emirlerinden faydalanan Ermeniler toplu şekilde Kafkasya'da, özellikle Karabağ, Nahcivan, İrevan bölgesinde yerleşmişlerdi. 1828 yılının Mart ayında İrevan ve Nahcivan hanlıklarının toprakları Rus yönetimi tarafından oluşturulan 'Ermeni Vilayeti' adlı bir idari birim altında birleştirilmiştir. Bu vilayet 1840 yılının Nisan ayında kaldırılınca da, bu durum, Azerbaycanlı nüfusun yoğun yaşadığı toprakların Ermeniler tarafından ezeli 'Ermeni' toprakları olarak ilan edilmesine engel olamamıştır¹.

19 yüzyılın sonlarında Gınçak ve Taşnaksutyun Ermeni partilerinin oluşumuyla Osmanlı İmparatorluğu ve Kafkasya'da Ermeni örgütlerinin Ermeni devletinin kurulmasına yönelik aktif ve iyi örgütlenmiş olan silahlı siyasal faaliyetleri başlar. 1905-1907 yıllarında Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı ilk ve büyük çaplı silahlı eylemleri vuku bulur ve bu, iki halkın kanlı katliamı ile sonuçlanır. Genel hesaplamalara göre, 1905-1906 yıllarında vuku bulan çatışmalarda Bakü, İrevan ve Yelizavetpol eyaletlerinde 158 Azerbaycan ve 128 Ermeni köyü dağıtılmış, çeşitli kay-

(1) Shopen I., Istoricheskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti v epokhu yeyo prisoyedineniya k Rossiyskoy Imperii. - SPb., 1852, s. 635-638.

naklara göre 3 binden 10 bine kadar insan ölmüştür.²

Fakat kabul gören görüşlere göre, Taşnaksutyun gibi örgütü olmayan ve plansız hareket eden³, yeterince silahlanmamış olan, askeri hazırlığı olmayan Azerbaycan Türkleri o zaman tüm zorluklara rağmen tam teşekküllü Ermeni askeri birliklerinin saldırısını def edebilmiş ve gereken direnişi gösterebilmişlerdir.

I. Dünya Savaşının başlamasıyla, özellikle 1917 Şubat devriminden ve Rusya İmparatorluğunun çöküşünden sonra, savaşta yer alan dünya devletlerinin Kafkasya'da çıkarları çatışmaya başlar. Aynı dönemde Kafkasya halklarının önünde kendi siyasal, ulusal ideallerini ve arzularını gerçekleştirmek için geniş olanaklar açılır. Uzun süreli ve belirli amaçlara yönelik çalışmaların sonucunda Ermeni ileri gelenleri Güney Kafkasya'nın geleceğiyle ilgili Batılı devletlerin ve Rusya'nın planlarına Ermeni devletçiliği sorununun eklemeyi becerirler. Gürcülerin de kendi devletlerini oluşturma hakkı kuşkusuzdu. Fakat Güney Kafkasya'nın en kalabalık halkı olan Azerbaycanlılar, yalnız Batı devletlerinin değil, petrolle zengin olan Bakü'yü Azerbaycan kenti olarak kabul etmeyen Rusya siyasal güçlerinin de dikkatinden uzak kalmışlardı.

Azerbaycanlılar için son derece kabul edilemez olan bu durumda Müsavat partisinin Kafkasya'nın siyasal meydanına çıkışı önemli tarihsel oldu olmaktadır. Musavat partisi sınıfsal mücadele düşüncesini savunan ve eski Rusya İmparatorluğunun tüm bölgelerinde, aynı zamanda Kafkasya'da yönetimi ele geçirmek amacı güttüklerini saklamayan Bolşevikleri, Azerbaycanlı nüfusun yoğun bulunduğu tarihi Azerbaycan topraklarında, Ermeni devleti oluşturmak hayaliyle yaşayan Ermeni milliyetçilerini rahatsız etmiştir.

1911 yılında ciddi komplo ortamında kurulan Müsavat ulusal demokratik partisi Şubat 1917 devriminden sonra Rusya İmparatorluğunun tüm bölgelerinde ulusal uyanış dalgasında gizli çalışmayı bırakarak, çok kısa

sürede azınlık siyasal örgütten Azerbaycan'ın en güçlü ve etkin ulusal siyasal gücüne dönüşebilmiştir.

1917'nin Şubat ayında Rusya İmparatorluğunun çöküşüyle Güney Kafkasya'nın tarihinde daha geniş çaplı çatışmalar, savaşlar ve gerçekten büyük tarihi sarsıntılarla nitelenen yeni dönem başlar. Oluşmuş olan bu yeni koşullar bölgede yaşayan halkların ve onları temsil eden siyasal kurumların da amaçlarında ve politikalarında önemli izler bırakmıştır. Azerbaycanlıların ulusal çıkarlarının sözcüsü olan Müsavat partisi 15-20 Nisan 1917'de Bakü'de düzenlenen Müslümanların Umum-Kafkas kurultayında Azerbaycan ulusal hareketinin siyasal programının temel tezlerinin oluşturulmasında ve onaylanmasında başlıca rol oynadı. Kurultay gündeminin önemli sorunu olan ülkenin siyasal yapılanması konusunda sunumu Müsavat'ın başkanı Mehmet Emin Resulzade yapmış. Nisan 1917 yılının itibaren Azerbaycan milli hareketinin temel amacı ulusal coğrafya özerkliğinin talep edilmesi olmuştur.⁴

I. Dünya Savaşının başlanmasıyla Ermeni devletini oluşturma yolunda geniş çaplı çalışma yapan Ermeniler, geçen üç yıl zarfında doğrudan kendi amaçlarına, Ermenilerin özerkliğinin Rusya tarafından tanınmasına ulaşmasalar da, bu konuda batılı politikacıların ve kamuoyunun düşüncesini kendi lehlerine çevirmeyi etkin bir biçimde başarmışlardı. Savaş hâlâ devam ediyordu ve Ermeni milliyetçileri Türkiye'nin geniş topraklarında "Büyük Ermenistan" oluşturmak umutlarından hâlâ vazgeçmemiş fakat artık yeni koşullarda planlarının gerçekleşmesinin çok zor olduğunu anlamışlardı. Bu nedenle onlar kendi faaliyetlerini Güney Kafkasya'ya - bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için en uygun koşulların bulunduğu bölgeye nakletmek zorunda kalmışlardı.

(2) Tadeusz Swietochowski. Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition. Columbia University Press, 1995., p. " 40.

(3) Kazem-Zadeh F. Struggle for Transcaucasia (1917-1921). New-York, 1951, p. 29.

(4) Balayev A. Fevral'skaya revolyutsiya i natsional'nyye okrainy. Martovskiy sobyitiya 1918 g. v Azerbaydzhanе. M., 2008, s. 6.

Ekim 1917'de Rusya'da Bolşevik devriminden sonra Ermeni ve Gürcü birliklerinin Kafkasya cephesinden düzensiz şekilde geri kaçması yeni sorunu gündeme taşıdı. Şöyle ki, bu zamana kadar sürekli Türkiye topraklarında yaşayan veya Rus ordusu tarafından ele geçirilen Türkiye illerinde geçici yerleşmiş olan yüz binlerce Ermeni nüfus da Kafkasya'ya akın etmeye başladı. Burada onlar, 1915 yılında Türkiye hükümeti tarafından Ermenilerin savaş bölgesinden göç ettirilmesiyle ilgili kanunun kabul edilmesinden sonra Kars'ı, İrevan guberniyasının kazalarını, Zengezur doldurmuş olan Ermeni mültecilerle karıştı. 'Taşnaksutyun' silahlı birliklerinin ve cephe bölgesinden kaçan binlerce Ermeni askerinin idare ve himaye ettiği öfkeli Ermeni nüfusunun bu kitlesel göçü yerli, silahsız Müslüman nüfusun üzerine akın etmesine ve çok kısa bir sürede onları ezeli topraklarından kovmasına neden oldu. Örneğin, Mart 1918 yılına kadar yalnız İrevan guberniyasının 199 köyü Ermeniler tarafından talan edildiği için yerli Azerbaycanlılar bu köyleri boşaltmak zorunda kalmıştı.⁵ Böylece Mar 1918 yılına kadar Ermeniler Güney Kafkasya'nın güneybatısında, Kars'ta, Zengezur'da, Gökçe'de, İrevan ve Yelizavetpol guberniyalarının bazı kazalarında ve Karabağ'da sivil Azerbaycanlı sakinler sıkıştırarak, zorla kovmuştur. Azerbaycanlılar toplu şekilde öldürerek, Ermeniler temel amaçlarından birisini gerçekleştirmeyi, henüz mevcut olmayan Ermeni devleti için geniş bölgeleri yerli nüfustan temizlemeyi becerdiler.

Bu cinayetler Taşnaksutyun'un Azerbaycan topraklarını Ermeni devletinin merkezine dönüştürme planının bir parçasıydı ve işte bu dönemde gelecek Ermeni devletinin coğrafyasının temellerinin atılmış olduğunu söyleyebiliriz... Fakat 'Denizden Denize' kadar uzanan 'Büyük Ermenistan'ın kaderi kentlerde, aynı zamanda Bakü'de kararlaştırılmaktaydı.

1918 yılının Mart ayının başlarında Bakü ve Yelizavetpol (Gence) guberniyala-

rında hâkimiyet Azerbaycan'ın Müslüman nüfusunu birleştirmeyi beceren ve toplumun temel siyasi gücüne dönüşmüş olan 'Müsavat' partisinin elinde bulunmaktaydı. Fakat tek başına iktidara can atan etkin siyasi güçlerin ilişkilerinin sertleşmesi nedeniyle Bakü'de durum daha da karmaşık hal almıştı. Kasım 1917'den itibaren Rusya'da Bolşevik devriminden hemen sonra, Stepan Şaumyan'ın başkanlık yaptığı ve sadece Lenin'in Halk Komiserleri Sovyet'ine bağlı olan Bakü Sovyet'i kendini kentte tek hâkimiyet olarak duyurmuştu. Bakü'deki diğer siyasal güçler, özellikle Müsavat partisi, hem de kentin yerel yönetimi - Azerbaycanlı hukuk bilimcisi Fatali Han Hoyski'nin başkanlık yaptığı ve çok uluslu Bakü toplumunun sağ kolunun temsil edildiği Bakü Duma'sı bu karara karşı çıkıyordu. Müsavat yönetimi altında bulunan Azerbaycan ulusal güçlerinin Azerbaycan'a "milli-arazi" (misak-i milli) özerkliği verilmesi talebi hem sınıfsal mücadele düşüncesini savunan Bolşevikler, hem de bambaşka jeopolitik çıkarılardan bahseden Taşnaksutyun öncüleri için kabul edilemezdi. Sonuncular Ermeni Stepan Şaumyan'ın yönettiği Bakü Sovyet'inde yüksek mevkilerde bulunuyorlardı. Azerbaycan ulusal güçlerinin neyin pahasına olursa olsun siyasal alandan çıkarılması amacı beynelmilelce Bolşevikleri ve Taşnaksutyun başta olmak üzere radikal milliyetçi Ermeni gruplarını birleştirmişti.

1918'in başlarında Ermeniler Bakü'de yeterince güçlü siyasi, ekonomik ve sosyal mevkilere sahiplerdi ve kentsel yaşamın neredeyse tüm alanlarında temsil ediliyorlardı. Bakü ve çevresindeki köylerinin tüm nüfusunun sayısına göre Azerbaycanlılarda ve Ruslardan sonra Ermeniler üçüncü sırada geliyordu.⁶ Bakü'nün Ermeni toplumunun çıkarlarını Ermeni aristokrasisinin neredeyse tüm temsilcilerinin bulunduğu Ermeni Ulusal Konseyi temsil ediyordu. Ermeniler ticaret, zanaat, finans alanlarında gözle görülür

(5) Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, font . 894. liste.10, iş 80, v.v.49-56. (bundan sonra AC DA...)

(6) Dokumenty po istorii Baku, 1810-1917, Baku, 1978, s. 30.

derece rol oynamakta, aracı ve tefeci fonksiyonlarını ifa etmekte ve hatta uluslararası anlaşmalarda da başarılar elde etmekte idiler. Becerikli ve tedbirli Ermeni burjuvazisi henüz Bakü'de petrol üretiminin yükselişinin ilk zamanlarında petrolle zengin en iyi alanları ele geçirmeyi başarmış ve Bakü'nün petrol endüstrisinde ayrıcalıklı mevkileri ele geçirebilmişlerdir. Bu alanda önemli bir teşkilata - Petrol Sanayicileri Kurultayı Konseyine Ermeni burjuvazisinin temsilcilerinin başkanlık yapması, onun 'pek çok biriminde yüksek makamlarda Ermeni mühendislerinin, doktorlarının, kontorcularının, maliyecilerinin vb. bulunması rastlantısal değildi'.⁷

Ermeniler kent yönetiminin tüm alanlarında ve birimlerinde de üstün pozisyonlarda bulunuyorlardı. Bakü'deki Ermeni Kilisesi Eçmiadzin'in fonksiyonlarını uygulayan 'Ermeniler için resmi devletçiliği başarıyla gerçekleştiren özel teokratik kurumdu'.⁸ Bakü'de tüm Ermeni siyasi parti ve kuruluşları, aynı zamanda 'Taşnaksutyun'un yerel örgütleri çalışmaktaydı. Ayrıca Ermeniler neredeyse tüm Rus siyasi partilerin, birbirinden farklı olan çeşitli akımların yerel örgütlerinin üyeleriydiler. Onlar özellikle Bolşevik teşkilatlanmasında, Bakü Sovyet'inde güçlü bir şekilde temsil ediliyorlardı. Bakü Sovyet'ine ise Ermeni Stepan Şaumyan başkanlık yapmaktaydı. Bu, ilk bakışta subjektif sayılabilecek bir durum olsa da, Mart 1918 yılında yapılan Azerbaycanlı katliamında yeterince önemli rolü olacaktı.

O dönem için artık ünlü bir Bolşevik lideri olan Şaumyan ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı gibi Marksist prensiplere karşı son derece uzlaşmaz tutumuyla fark edilmiş ve bu konuda hatta Bolşeviklerin lideri Lenin tarafından da ciddi eleştirilmiştir.⁹ Fakat kısa sürede halklara özerklik verilmesi konusunda S. Şaumyan'ın son derece uzlaşmaz tutumunun sadece diğer halklara, aynı zamanda Azerbaycan halkına karşı olduğu anlaşılır. Ermeni halkına gelinceyse, bu Rus Marksist'inin siyasal tutumunda ulusal çıkar-

lar sınıfsal çıkarları bastırmıştır. Rus birlikleri tarafından geçici işgal edilmiş olan Türkiye topraklarında Ermeni Özerk devletinin oluşturulması planının gerçekleştirilmesi talimatının Şaumyan'ın uygulaması da rastlantısal değildi. Şöyle ki, Lenin ve Stalin tarafından imzalanan 29 Aralık 1917 tarihli 'Türk Ermenistan'ı' hakkında kararda Rusya Halk Komiserleri Sovyet'i Ermeni halkına 'Rusya İşçi ve Köylü Hükümeti Rusya'nın işgal ettiği 'Türk Ermenistan'ı' Ermenilerinin kendi kaderini tayin etme hakkını desteklediğini duyurmuştur. 'Mazlum Ermeni halkının yüzyıllardır beklediği ulusal hayallerini gerçekleştirilmesi için' Ermeni teşkilatlarına her türlü yardım etmek gibi önemli bir görev ise Lenin tarafından Kafkasya çalışmaları üzere olağanüstü komiser olarak atanmış olan Şaumyan'a bizzat havale edilmişti.¹⁰

Böylece, Rusya hâkimiyeti - Çar hükümeti olmasa da, Bolşevik hükümeti - 29 Aralık 1917 tarihli karar ile sonunda, Ermenistan'a Türkiye topraklarında uzun zamandan beri beklenen özerkliği verdi ve onu oluşturma görevini Kafkasya'nın yeni Bolşevik valisine - Rus Marksist'ine ve 'Ermeni halkının sadık oğluna' Stepan Şaumyan'a verdi. Fakat bu 'özerkliğin' gerçekleştirilmesi için bu sırada ne Bolşeviklerin, ne de Şaumyan'ın -Ermeni ulusal güçlerinin ve Taşnaksutyun'un tüm askeri olanakları dikkate alındığında bile- hiçbir gerçek gücü yoktu. Rusya iç savaş, anarşi ve kargaşa kışkırtıcılığı çabalamakta, ülkenin ekonomisi tamamen bozulmuş durumda idi. Bakü petrolü 'Rusya'nın tüm endüstrisinin ve ulaşımının can damarıydı'.¹¹ Moskova'dan gelen emirlerde Şaumyan'dan tüm Güney Kafkasya'da Bolşevik hakimiyetinin ölüm kalım sorunlarının çözüldüğü Bakü'de Sovyet yönetiminin güçlendirilmesi için önemli adımlar atılması talep ediliyordu. İşte bu dö-

(7) Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İşler İdaresi Siyasi Belgeler Arşivi, f.277, liste.2, iş 26, v.2. (bundan sonra ACC II SBA ...)

(8) Necefov B., Düşmanın İç Yüzü, cilt I, Bakü, 2007 s.12.

(9) Vİ Lenin., Eserlerinin tam küllüyatı, Bakü, c. 48, s. 302.

(10) Dekrety Sovetskoy vlasti. M., 1957, t. 1, s. 298-299.

(11) "Izvestiya Bakinskogo Soveta" gazetesi, Bakü, 1918, 21 Mayıs. ACC II SBA, f.276, liste.8, iş 155, v. 8"

nemde Bolşevik liderleri çok ciddi bir biçimde Bakü'nün ve Bakü guberniyasının diğer Hazar civarındaki bölgelerin Azerbaycan'dan ayrılarak, Rusya Federasyonuna birleştirilmesi planlarını çalışıp hazırlıyorlardı. Bakü'nün Azerbaycan'dan ayrılması fikri Taşnaksutyun partisi için de beğenilen bir düşünceydi.

Güney Kafkasya'da Bakü ve Yelizavetpol guberniyalarının topraklarına gelecek Ermeni devletine katılmasıyla ilgili onun hazırladığı planlarının gerçekleştirilmesine olanak sağlıyordu.¹² Bakü'nün Ermeni milliyetçilerinin, ayrıca çekirdeği Ermenilerden oluşan Bolşevik teşkilatlarının Müsavat partisi başta olmak üzere bağımsızlığa can atan Azerbaycan milli güçlerine karşı yaklaşımı da birbirine uyuyordu. Kısa bir süre sonra Bolşeviklerin ve Ermeni milliyetçilerinin Azerbaycan milli güçlerinin imha edilmesinde ve bu güçlerin sosyal temelini – 'Bakinski Raboçiy' gazetesi, Bakü, 17 Şubat 1918'de Müslüman nüfusun yok edilmesinde de tamamen ortak düşünceye sahip oldukları anlaşıldı. Şöyle ki, Şubat 1918 senesinin 'Bakinski Raboçiy' gazetesinin sayfalarında Şaumyan'ın açıkça verdiği 'Azerbaycan özerkliğini arzulayan Müsavatçılar bir yığın harabe alacaklar' demecini¹³ acele ordu toplayan ve Azerbaycan'ı bu 'harabeler yığına' çevirecek olan Ermeni Ulusal Konseyi tam destekliyordu. Ermeni Kolordusunun düzenlenmesi ve Ermeni askerlerinin Kafkasya'ya gönderilmesiyle Rus birlikleri bünyesinde görev yapan üst düzey Ermeni askerleri uğraşıyorlardı. Örneğin, Ermeni Kolordusunun ihtiyaçları için Petrograd'dan birkaç zırhlı tren, otomobil, teknik araç ve gereçler, hatta sıhhi tren gönderilmişti. 6-7 Şubat 1918'de eski Rusya ordusunun generalleri İvan Bagramyan ve Akop Bagratuni, ayrıca 'Taşnaksutyun' partisinin kurucularından birisi olan Stepan Zoryan (Rostom) Bakü'ye gelmişti.¹⁴ Cepheden dönen Ermeni askerlerini Bakü'de tutmaya ve hazırlanan silahlı mücadelelerde onlardan yararlanmaya çalışan Ermeni Ulusal Konseyi Mart 1918 yılının da başlangıcında 'Ermeni askerlerine' çağrıda bulundu ve üstü kapalı

biçimde onları silahlarını kendilerinde tutmaya ve Ermeni milletinin çıkarlarının korunması için talep edilen her yerde kullanmaya hazır bulunmaya çağırdı.¹⁵

Aynı zamanda Bakü Sovyet'inin Kızıl Ordusunun var olan ve yeni bölümlerinin oluşturulması çalışması sürüyordu, ordu safalarına asker toplamak işiyle Ermeni Avakyan uğraşıyordu. Sonuçlar oldukça karakteristikti: 'Kırmızı Muhafızlar' adı altında kurulan 10-12 binlik ordunun yüzde 70'ini Ermeniler oluşturuyordu.¹⁶ Kızıl Ordunun Kurmay Başkanı çar ordusunun albayı, Taşnak birliklerinin komutanı ve Taşnaksutyun partisinin üyesi Avetisov, tugay ve birleşik birliklerin komutanları - çar ordusunun albayı Kazarov, Osmanlı Türkiye'sinde Türk nüfusuna karşı vahşice tavrıyla ünlü olan Amazasp, A. Emirov ve diğerleri bulunuyordu. Böylece, Mart 1918'de Şaumyan'ın kaydettiğine göre, artık Bolşeviklerin sayısı yaklaşık 6 bin kişi olan askeri birlikleri, 'Taşnaksutyun'un ise 3-4 binlik milli birlikleri bulunmaktaydı ve bunlar da Bolşeviklerin yetkisine verilmişti'.¹⁷ Kızıl Ordu ve Ermeni birlikleri silahla ilgili ek-sik hissetmiyor, çünkü Sovyet yönetimi için İran'dan ve Orta Asya'dan gelen tüm silah ve sürsatlar Bolşeviklere ve Taşnaklara veriliyordu. Bununla yetinmeyen Şaumyan Stalin'e gönderdiği 16 Mart 1918 tarihli mektubunda RSFSR HKS'den Kafkas Ordusunun Askeri Devrim Komitesinin ihtiyaçları için 10 milyon ruble ayrılmasını rica ediyordu.¹⁸ Milyoner Mantaşev'in ve diğer büyük Ermeni petrol sanayicilerinin fabrikaları gibi Bakü'deki Ermeni kilisesinin bodrum katları da Ermeni silahlarının merkezi silah deposu haline dönüştürülmüştü.

Böylece, Bolşevikler ve Taşnak'lar tüm partiler arası siyasi ve ideolojik çatışmaları bı-

(12) Bkz: Balayev A. Fevral'skaya revolyutsiya ..., s.41.

(13) "Bakinskiy raboçiy" gazetesi, Bakü, 1918, 17 Şubat.

(14) "Armyanskiy Vestnik" dergisi, Yerevan, 1999, № 1-2

(15) ACC II SBA, f.276, liste.8, iş 155, v. 8.

(16) A.g.e., f.276, liste.2, iş.20, v.44.

(17) Şaumyan S.G., Seçilmiş eserleri, Bakü, 1978 s. 260.

(18) Bolsheviki v bor'be za pobedu sotsialisticheskoy revolyutsii v Azerbaydzhanе. Dokumenty i materialy. 1917-1918 gg. Baku, 1957, s. 318.

rakarak, Bakü'de askeri siyasi ittifak kurdular ve tüm güçlerini Müsavat başta olmak üzere Azerbaycan milli hareketine ve tüm Müslüman nüfusa karşı çevirdiler.

Bu sırada Müslümanların bir tek askeri birliği Lenkeran'da gönüllülerden oluşan Vahşi tümen adı taşıyan¹⁹ silahlı birlikti ve Bolşevik liderleri ortaya çıkan ilk fırsattan faydalanarak, ilk darbeyi ona karşı yönelttiler. 9 Mart 1918'de General Talişinski'nin başkanlığındaki Azerbaycan tümeninin ordu-gâhı Tiflis'ten Bakü'ye geldi ve Şaumyan'ın talimatı ile Bakü Sovyet'i adından garda tutuklandı. Bu olay sadece Bakü'de değil, tüm kazalarda Azerbaycanlı nüfusun büyük itirazına neden olsa da, Azerbaycanlıların ileri gelenlerinin, aynı zamanda tanınmış Bolşevik lideri Neriman Nerimanov'un işe karışmasıyla sorun çözüldü ve Müslümanları Bolşeviklere ve Ermenilere karşı silahlı isyana kışkırtmak amacı taşıyan propaganda sonuçsuz kaldı.

Bununla birlikte, kentin çeşitli milletlerden oluşan nüfusu arasında çatışma tehlikesiyle ilgili gerginlik büyümeye devam etmekteydi. Azerbaycanlılar Ermenilerin toplu şekilde kentin Müslüman bölgesinden Ermeni bölgesine taşındığını, 'Ermenikent' adlanan mahallelerde Ermeniler tarafından siperler kazıldığını görüyor, Ermenilerin '1905 yılı olaylarını tekrarlamak, yani Müslüman katliamlarını başlatmak' amaçları ve 'Ermenilerin Müslümanlara karşı isyana hazırlandıkları' konusunda kentte dolaşan söylentileri duyuyorlardı. Ermeniler ise Müslümanların yakın zamanda kentin Hıristiyan nüfusunu katledeceği konusunda söylentiler yayıyor ve tüm Hıristiyan nüfusunun silahlanması talepleri ileri sürüyorlardı. Toplumda egemen olan korku ve gerginliğe son vermek için Müslüman, Ermeni, Rus ve Yahudi nüfusunun ileri gelenleri görüşmeler yapıyor, camilerde, kiliselerde ve sinagoglarda dua törenleri yapıyor, halkı barışa ve huzura çağırıyorlardı. Tabii ki, Bolşevikler ve Ermeni ulusal güçleri tüm bu etkinliklerde yer almıyordu. Şaumyan'ın bu sırada tüm faaliyeti Müslümanları kışkırtma-

ya sevk etmek ve onlara karşı silahlı mücadelenin başlanmasına bahane oluşturacak yeni kışkırtmaya zemin hazırlamaktı. Çok uzun sürmeden böylesine bir bahane ortaya çıkar.

27 Mart'ta Müslüman tümeninin subay ve askerlerden oluşan küçük bir birlik kendi hizmet arkadaşları, Müslüman tümeninin subayı, Azerbaycan'ın ünlü milyoncusu ve yardımseveri Hacı Zeynelabidin Tağıyev'in silahla tedbirsiz davranarak, trajik şekilde ölen oğlu Muhammed'in cenazesine eşlik etmek ve onun defninde bulunmak amacıyla 'Evelina' gemisinde Lenkeran'dan Bakü'ye gelir. Definden sonra 29 Mart'ta Lenkeran'a geri dönmeye hazırlanan grup güya şehirde silahlı çatışmanın ve kan dökülmesinin önlemek isteyen Bolşevikler tarafından tutuklanır ve silahları ellerinden alınır. Bu defa sabotaj işe yarar. Lenkeran'a gitmeye hazırlanan 48 kişilik Azerbaycanlı askerlerin silahsızlandırılması kentteki birkaç bin kişilik Ermeni ve Kızıl Ordu birliklerinin karşısında silahsız ve savunmasız kalan Bakü ve çevre köylerinin Müslüman nüfusunun öfkesine neden olur. 30 Mart günü kentin çeşitli bölgelerinde Azerbaycanlıların düzensiz itiraz eylemleri başlar. İtiraz edenler Azerbaycanlı askerlerin silahlarının iadesini veya Bakü'de Ermeni askeri birliklerinin de silahsızlandırılmasını talep ederler. Azerbaycan aydınlarının ve siyasal güçlerinin temsilcilerinin kentteki gerginliğin daha da derinleşmesinin önüne geçmek için sarf ettikleri tüm çabaları sonuçsuz kalır. Müsavatçıların 'Açıkgöz' gazetesi Müslüman nüfusa duygulara kapılmamak çağrısında bulunsa da, silahlı çatışma kaçınılmaz olur.²⁰

Kentin Müslüman nüfusunun direnişi, Azerbaycanlılara mensup olan kamu binalarının önünde ve Müslüman mahallelerinde düzensiz biçimde siperlerin kazılması ve 'bir

(19) "Vahşi tümen" ("Дикая дивизия") - Çarlık Rusyası döneminde Azerbaycanlılar da dahil olmak üzere Kafkas Müslümanlarından oluşan "Tatar" (Azerbaycanlı) süvari alayı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'nin 26 Haziran 1918 tarihli kararı ile bu alayın askerlerinden oluşmuştur ve General Aliğa Şıkhinski'nin komutasında Müslüman birliği esasında ilk ordu birliği, 5000 kişilik heyeti olan "Alahidde Azerbaycan Birliği" kurulmuştur.

(20) "Azerbaycan" gazetesi, Bakü 1919, 6 Aralık.

mavzerle ve beş kurşunla” ‘top ve makine- li tüfeklere’ karşı cevap verilmesi²¹ bir gün bile sürmedi. Kentin merkezi ve istisnasız olarak tüm Müslüman mahalleleri çok sayıda (binlerce) Bolşevik-Ermeni birliklerinin silahlı saldırısına maruz kaldı ve uçaklarla bombardıman edildi. Hazar filosunun kıyıya getirilmiş olan gemileri ise kendi toplarını onlara çevirerek, aralıksız ateş yağmuruna tuttu. 31 Mart günü Azerbaycanlı nüfusun temsilcileri yardımsız kalan Müslümanların katliamına son verilmesi talebi ile Bakü Sovyet’ine, bizzat Şaumyan’a başvurular ve tam teslim işareti olarak beyaz bayraklar kaldırdılar. Azerbaycanlıların teslim olması ile yetinmeyen Bolşevikler ve Taşnaklar, Müsavat ve Müslüman Ulusal Konseyine kesin uyarı verdiler. Ültimatomla Müslümanlardan ‘açıkça ve koşulsuz Bakü Sovyet’i hâkimiyetini tanınması, Azerbaycanlıların ‘Vahşi Tümen’inin Bakü ve çevre köylerden çıkarılması, ayrıca Bakü-Tiflis ve Bakü-Petrovsk demir yolunun açılması gibi acil eylemlerin yapılması talep ediliyordu’.²²

‘Bu taleplerden bazıları özellikle anlamsız nitelikte idi. Örneğin, Azerbaycanlılar ve onların siyasal örgütleri hatta isteseler bile, Bakü-Petrovsk demir yolunun aralıksız çalışmasını sağlayamazlardı, çünkü onlar bu demir yolunun tümünü kontrol edemiyorlardı. Diğer taraftan Azerbaycanlı askeri birliklerinin Bakü’nün çevresinden çekilmesi konusunda ise bizzat Bakü Sovyet’inin Bolşevik-Taşnak ileri gelenleri Mart olayları sırasında onlara şehrin sınırlarını terk etmeye izin vermemişlerdi’.²³ Bununla birlikte, akan kanın durdurulması ve kentin yerli Azerbaycanlı nüfusunun korunması için kesin uyarı aynı gün içinde Müsavat yönetimi tarafından kabul edildi. Fakat ‘duyurulmuş olan bu barışa’ rağmen, kentin Müslüman mahallelerinin yağmalanması, yakılması, yollarda ve kentin çevresinde bulunan köylerde Ermeni silahlı haydut çetelerince insanların öldürülmesi devam etti.

Tüm bu durumlara gözlerini kapayan Bakü Sovyet’inin yönetimi ise sürekli yeni ta-

lepler ileri sürüyordu. Bakü’deki yabancı görevlilerin, özellikle İran Konsülünün olayların akışına müdahale etmek ve kendi vatandaşlarının da katledilmesinin önüne geçmek için sarf ettiği tüm çabaları sonuçsuz kalmıştır. Daha sonradan anlaşıldığı üzere, Mart olaylarında çok sayıda kökeni Azerbaycan Türkü olan İran vatandaşları bulunmuşlardı.

1918’in başlarında sadece Bakü’de ve çevresindeki köylerde 70 bine kadar çoğu köken olarak Türk (Azerbaycanlı) olan İran vatandaşı çalışmakta ve yaşamaktaydı. Hem sayı olarak, hem de kentin sosyoekonomik yaşamının çeşitli alanlarında tuttıkları mevkilere göre onlar Bakü toplumunun önemli bir bölümünü oluşturuyorlardı. Yeterince aktif ve yetenekli bir insan olan İran konsolosu Muhammed Said el-Vezare Marağeyi ise kentin resmi ve yüksek dairelerince tanınmış ve saygın diplomatlardan birisiydi. Dikkat çeken bir husus daha, Mart katliamlarının ikinci günü İran Konsolosluğunun binasının Ermeni silahlı birlikleri tarafından ele geçirilmesi, Konsolosun, çalışanların ve Ermeni haydutlarından saklanmak için konsolosluk binasına sığınan yüzden fazla İran vatandaşının esir alınmasıdır. Said el-Vezare’nin Bakü Sovyet’ine defalarca başvurmasından sonra esir İranlı vatandaşlar bırakılmış ve bu zaman Konsolosun kendisi de dâhil olmak üzere bu insanlara konsolosluğun binasını terk etmek emri verilmişti.²⁴ Fakat Bolşeviklerin uyarısına rağmen, İran konsolosu birkaç Rus denizcisi ile birlikte Bakü’nün sokaklarına çıkmış, birkaç kez Müslümanların kendilerini savunduğu İçeri Şehir Kalesine gelmiş ve kaleye top ateşi yağdıran Hazar donanmasının Rus askerlerinin askeri operasyonlarının durdurulması için gerçekten büyük çaba sarf etmiştir.²⁵ Buna rağmen, Said el-Vezare’nin

(21) Muradzade Muhammed, Mart Hadise-i Elimesi, Bakü, 1996, s. 29.

(22) Bolşeviki v Borbe... s. 333.

(23) A.Balaev, Fevralskaya Revalyuciya, s. 35.

(24) Bayat Kave, Kafkasya Üzerinde Firtına. İran’ın Bağımsızlığının İlk Dönemlerinde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile Bölgesel İlişkileri. 1917-1921, Tahran 2001, s. 39. (Farsça)

(25) ACC II SBA, f.277, liste 2, iş14, v.1-4.

Bolşeviklerle görüşmeleri sırasında ‘masum Müslüman kadın ve çocuklara karşı vahşetin durdurulması’, ayrıca ‘savaşta yer almayan yüzlerce İranlı vatandaşın ölümüne neden olan kent bombalanmasının hemen durdurulması’ gibi talepleri önemsenmemiştir.²⁶

Son olarak Müslümanların topluca katledilişi Azerbaycanlılarla barış yapmayı resmen kabul eden Bakü Sovyet’i tarafından değil, 2 Nisan’da 36 Türkistan Alayının kararlı talebi ve artık durumu anlamış olan Hazar Rus donanmasının aksi takdirde Bakü Sovyet yetkisinden çıkacağı tehditleri sayesinde durduruldu. ‘Denizciler eğer Ermeniler Müslüman katliamlarını durdurmazsa, kentin Ermeniler yaşayan bölgesine toplardan ateş açacaklarını bildirdiler. Ve ‘Ardahan’ ve ‘Krasnovodsk’ askeri gemileri kentin doğu kısmında bulunan limanlara yaklaştı’. Ayrıca ‘dört vahşet dolu günden” sonra İcraya Komitesi başkanı Caparidze’nin ciddi müdahalesi de sonuç verdi.²⁷

30 Mart 1918’te akşam başlayan Azerbaycanlıların katliamı bir hafta devam etti. Özellikle katliamın üç günü boyunca Taşnak çeteleri kitlesel olarak, kentin Azerbaycanlı Müslüman nüfusuna zalimce ve acımasızca zulüm etti.

Bakü’nün tarihi mahallelerini ve sokaklarını, kentin dışındaki Müslüman kasabalarını saran Azerbaycanlı katliamları sadece bu bölgelerle sınırlı kalmadı. O günlerde Ermeni haydut çeteleri Bakü’nün yakınlarındaki çevre köylere de baskın yaparak, Müslümanların evlerine giriyor, yoldan geçen Müslümanları yağmalayıp katlederek, kentin dışındaki yollarda pusular kuruyorlardı. 1918 yılının Mart ayında Bakü köylerinin; Muhammedi, Ahmetli, Balahanı, Binekadi, Bibi-Heybet, Hökmeli, Zabrat, Sabuncu, Ramana’nın ve Bakü’nün diğer köylerinin sakinleri Ermeni silahlı birliklerinin zalimce muamelelerinin kurbanı oldular.

‘O günlerde Bakü sokaklarında ve çevre köylerinde 1917 yılının Şubat ayında

Petrograd’da vuku bulan savaşlarda veya Ekimde ‘kansız’ Bolşevik darbesi sırasında ölenlerden daha fazla kişi öldü. Eğer kurbanların sayısı dikkate alınırsa, Mart olaylarının Rus devrimi sırasında yaşanan en vahim olaylardan birisi olduğu anlaşılır’.²⁸

Mart olaylarında ölenlerin tam sayısının belirlenmesinin, özellikle olayların yaşandığı ilk 3-4 gün zarfında Bolşevik-Taşnak çetelerince Azerbaycanlılara ölen yakınlarını defnetme izini verilmediği dikkate alınırsa, ne kadar zor olduğu anlaşılır. Cesetlerin sayısının çokluğu yüzünden onların kentin sokak, avlu ve evlerinden toplanması birkaç gün sürmüş ve bunun için çok sayıda farklı gruplar çalışmıştır. Belgelerden anlaşıldığı üzere genellikle Müslümanların cesetleri hem olayların gerçekleştiği günlerde, hem de daha sonraki günlerde Ermeniler tarafından yakılmış olan evlere, kuyulara ve denize atılmıştı. İşte bu gibi nedenlerden dolayı Mart olayları sırasında ölenlerin sayısı ile ilgili birbirinden keskin biçimde farklı olan çeşitli rakamlar sunulmaktadır.

Örneğin, bizzat Stepan Şaumyan Mart olaylarına ilk siyasi değer vermeye çalışan birisi olarak, bu olayları ‘iç savaş’ şeklinde değerlendirmiş, 13 Nisanda Moskova’ya gönderdiği raporunda ‘her iki taraftan öldürülenlerin sayısının üç binden fazla” olduğunu kaydetmiştir.²⁹ Ermeniler bu olayları Bolşeviklerle Müslümanlar arasında iktidar mücadelesi gibi anlatmaya çalışıyordu. Ermeni piskoposu Bagrat güya kanlı Mart günlerinde toplam bin kişi: 300 Ermeni ve Rus, 700 Müslüman öldürüldüğünü iddia ediyordu.³⁰ Daha sonra bu rakamı biraz daha artırmış, bu mücadele sırasında yaklaşık 2000 kadar Müslüman ve 1200 kadar da Rus ve Ermeni öldürüldüğünü belirtmiştir.³¹

(26) Marağeyi Said Muhammed, Siyasi Anılar, Tahran 1994, s. 49 (Farsça)

(27) ACC II SBA, f.277, liste2, iş14, v.51

(28) Maykl Smit, Pamyat ob utratakh i azerbaydzhanskoye samosoznaniya. Azerbaydzhan i Rossiya: Obshchestvo i gosudarstvo. Moskva, 2001, s.95

(29) Şaumyan S.G., Seçilmiş eserleri, ... s.259.

(30) ACC II SBA, f.276, liste9, iş 3, v.25.

(31) Bkz: “Pogromy arмян v Bakinskoy i Yelizavetpol’skoy guberniyakh v 1918-1920 gg. Sbornik dokumentov i materialov. Yerevan, 2003, s. 145-151, belge № 136.

Армянские жертвы в Баку.

Bakü'de Ermeni Vahşilikleri

Müsavet partisinin lideri Mehmet Emin Resulzade, yaşanan faciayı soykırım olarak değerlendirerek, katledilmiş olan Müslümanların sayısının 10 bin civarında olduğunu ve onların çoğu işçi sınıfından olduğunu ve bu işçilerin arasında binlerce kadın, çocuk ve silah taşıyamayan fakir insanlar bulunduğunu kaydediyordu.³²

Daha önce de belirttiğimiz üzere Mart faciası yaşanan günlerinde ölen Müslümanlar arasında çok sayıda İran vatandaşı bulunmaktaydı ve İran gazeteleri olayların akabinde hemen vatana dönmeyi beceren kendi vatandaşlarının son bilgilerine dayanarak, 'savaşın 3-4 günü zarfında 2000 kişinin katledildiğini ve bunlardan 500 kişiden fazlasının İranlı olduğunu' iddia ediyorlardı.³³ Fakat İran konsolosu Muhammed Said el-Vezare Marağeyi daha sonraları farklı bir rakam açıklayarak, 'sadece onun tarafından düzenlenmiş olan komisyonca sokaklardan 5.000'den fazla katledilen Müslüman, İranlı ve İran vatandaşı olmayan cesetlerinin toplandığını ve defnedildiğini' kaydetmiştir.³⁴

Bu konuda en değerli ve tarafsız kaynaklardan birisi olan İran Konsülünün şahitliğine dayanarak, Mart katliamlarında ölenlerin sayısının en az 10 binden fazla olduğunu söyleyebiliriz. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümetinin Ermeniler tarafından ülkenin Müslüman nüfusa karşı yapılan toplu katliamları araştırmak amacıyla Temmuz 1918 yılının ortalarında oluşturduğu Olağanüstü Soruşturma Komisyonunun (OSK) genelleş-

tirilmiş raporuna göre, sadece Türk-Müslüman nüfustan öldürülenlerin sayısının yaklaşık 11 bin kişi olduğu tespit edilmiştir. Bir süre sonra ise daha net bir rakam: 12 bin kişi olduğu belirtilmiştir.³⁵

İşte bu Komisyonun Bakü olaylarına adanan 6 ciltlik araştırma malzemeleri 1918 Mart katliamlarının geniş tablosunu oluşturarak, onu organize edenlerin ve gerçekleştirenlerin Ermeni ulusal siyasal güçlerini temsil eden kişiler oluşunu tespit etmiş, ayrıca bu olayların ardında yatan amaçları ve hedefleri açıklamıştır. Bakü katliamlarında esasen cepheden dönen ve sayıları binlerce olan Ermeni askerlerinin ve Bakü Ermenilerinin büyük rolü olduğu kanıtlanmıştır.

OSK'nın belgelerinden anlaşıldığı üzere, Mart günlerinde Bakü'nün istisnasız olarak tüm Azerbaycanlı nüfusu, sosyeteden sıradan insanlarına kadar tüm kesimleri Ermeni vahşetinin ve yağmalarının kurbanı olmuştur.

Армянские жертвы в Баку.

Bakü'de Ermeni Vahşilikleri

"Saldıran Ermeni askerlerine, genel olarak, Ermeni aydınlarının temsilcileri komuta ediyorlardı. Bu gibi birliklerden birisi Nikolayevskaya sokağında bulunan eve girerek, 8 kişiyi; kadınları ve çocukları katletmişti. Başka bir birlik Bala Ahmet Muhtarov'un Persidskaya sokağında bulunan evine girerek, Müslüman aydınlarının dokuz temsilcisini sokağa çıkarmış ve

(32) AC DA, f.894, liste10, iş148, v.30.

(33) "Bahar" gazetesi, Hərəkət, 1918, 21 Nisan (Farsça).

(34) Marağeyi Said Muhammed, Siyasi Anılar ..., s. 49.

(35) ACC II SBA, f.277, liste2, iş 27, v.16-24.

Sobornaya meydanında kurşuna dizmiştir. Aynı evde Doktor Tağryev Bolşeviklerin iktidarının tamdığını kanıtlayan belgeyi çıkarıp, Ermeni askerlerine sununca, askerler daşnaksakan olduklarını ve Bolşevikleri tanımadıklarını söyleyerek onu da kurşuna dizmişler.

Bala Ahmet Muhtarov'un evinde yakalanan ve sonradan kurşuna dizilen kişilerin arasında bu binanın sahibi, Albay Tabasaranski, kaptan Sultan Bey Emircanov, Doktor Kerim Bey Sultanov, Cevat bey Aşurbeyov ve başkaları bulunmaktaydı; Sultanov ve Aşurbeyov'un cesetleri 'Dağistan' otelinin yanan binasının içine atılmıştır".³⁶

Katliamların ilk saatlerinde Ermeni askerleri kentin sokaklarında bulunan tüm Müslümanları yakalayıp, yağmalıyor ve genellikle öldürüyorlardı. O günlerde şehre gelmiş olan civar köylerin sakinlerinden kaybolanlar, işten geri dönmeyenler, eve gelmeyenler bu olayların kurbanı olmuştur. Bakü'nün zengin Azerbaycanlılarının daha önceden hazırlanmış olan adresleri üzerine Ermeni askeri birlikleri ilk olarak bu evlere saldırmış, daha sonra ise saldırılar kitlesel nitelik kazanmıştır. Bakü'nün Müslüman nüfusuna karşı silahlı saldırılar kentin çeşitli bölümlerinde - hem merkezi mahallelerinde, hem de fakir ve zor koşullarda yaşayan sakinlerinin yerleştiği 'Memmedli', 'Kerpiçhane', 'Kanitapinskaya' vs. uç bölgelerinde aynı zamanda başlamıştı. Bu ise kanlı Mart olaylarının sözde Bolşevikler tarafından yönetilen Rus askerlerince ve donanması tarafından yapıldığı konusunda Ermenilerin yaydığı söylentileri, aynı zamanda silahlı çatışmaların Müsavatçılar tarafından yapıldığı konusunda Bolşeviklerin yaydıkları iddiaları yalanlıyordu.

"Saldırı çok sayıda makineli tüfeklerin desteği ile iyice donatılmış, eğitilmiş Ermeni askerleri tarafından kentin uçlarında, sadece Müslümanların yerleştiği 'Memmedli' ve 'Boklu Dere' denilen yerlerinde başlandı; Kentin adı geçen yerlerinde Ermeniler Müslümanların evlerine giriyor, bu evlerin sahiplerini katlediyor,

onları kılıç ve hançerle doğrayarak, vücutlarını süngülerle delik deşik ediyor, çocukları yanan evin ateşine atıyor, üç-dört günlük bebekleri süngüleri geçiriyorlardı. Ebeveynlerin kaçtıkları zaman evde bıraktıkları bebekleri öldürüyor, ebeveynleri ise yakalayıp, sokakta öldürüyorlardı. Kentin bu kesimlerinde neredeyse Ermeniler tüm Müslümanları katletmiş ve çok az sayıda Müslüman kendi hayatını kurtarabilmiştir. Ermeniler, Müslümanları katletmenin yanı sıra onların mallarını da yok ediyor, değerli eşyalarını ise kendileri ile alıp götürüyorlardı. Daha sonraları, henüz sadece bir yerde, toprağa gömülmüş kulağı, burun, karnı parçalanmış ve kadınlık yolu kesilerek çıkarılmış 57 Müslüman kadının cesedi bulunmuştur".³⁷

Ermenilerin hain saldırısı ile karşılaşmış olan kentin Müslüman nüfusu öncelikle silahlı haydut birliklerin başlıca hedeflerinin genç Azerbaycanlı erkekler olacağını düşünmüş, ihtiyar, kadın ve çocuklara dokunmayacaklarını zan etmişler. Fakat katliamların daha ilk günü öldürülenlerin arasında çok sayıda kadın, çocuk ve yaşlı erkeklerin bulunması Ermeni-Bolşevik güçlerinin kentin Azerbaycanlı nüfusunu, cinsine ve yaşına bakmaksızın toplu şekilde katletmek niyeti taşıdıkları bir daha kanıtlamıştır. Pek çok kadın kendi kocasını, oğlunu ve babasını kurtarmak için Ermenilerin ayaklarına atılarak, yalvardığı, bazen ise kendi yakınlarını savunmaya çalıştığı için erkeklerle birlikte ölmüştü. Azerbaycanlı kadın ve çocukların çoğu bu olaylara sadece Bolşevikler tarafından katılmak zorunda bırakılan Rus askerlerinin aktif müdahalesi sonucunda ölümden kurtulmuş ve esir alınmışlardır. Mart katliamları sırasında şehrin geniş alanlara sahip olan pek çok binası; tiyatrolar, sinemalar, okullar, polis birimleri, çeşitli zengin Ermeni evleri, Şehir Duma'sının sosyal binası, gar ve diğer binalar, hatta hamamlar bile binlerce mutsuz, yağma edilmiş, kendi yakınlarının hunharca katledilişini izlemiş olan Azerbaycanlıların, daha ziyade, kadın, çocuk ve yaşlıların getirildiği ve

(36) ACC II SBA, f. 277, liste2, iş 27, v. 18.

(37) A.g.e., v. 20.

günlerce, aç ve susuz bırakıldığı haphanele- re dönüşmüştü. Müslümanların toplu şekilde esir alınmasında katkıda bulunan bazı Ermeni ileri gelenleri sonradan bu eylemi yap- ma nedeni olarak, sözde sivil Müslüman vatandaşların güvenliğini sağlamak amacıyla zorunlu olarak yaptıklarını bildirmişlerdir. Oysa mağdur olan kişilerin pek çoğunun ifa- desinin de kanıtlaştığı üzere Müslümanların esir alınması silahlı Ermeni haydut çeteleri tarafından zorla yapılmış, hakaretlerle, alay- larla, tehditlerle, çoğu durumda ise ölümlerle sonuçlanmıştır. Ermeni askerleri Müslüman kadınların çarşaflarını yırtarak, onları saçları ile birbirlerine bağlıyor ve başları açık, yalı- nayak kentin sokaklarında dolaştırarak, yol boyunca süngülerle dövüyor, esirlerin saklan- dıkları yerlere kovuyorlardı.³⁸

Burada esir kadınların gözleri önünde yapılan katliamdan dehşete kapılarak, ölme- si, bebekleri kucaklarında ölen annelerin de- lirmesi, küçük çocukların açlıktan, korkudan ve susuzluktan ölmesi gibi durumlar da olu- yordu. Ermeni 'aydınları' ise bu sırada eşle- rini Azerbaycanlıların 'rezilliğini' seyretmeleri için getirmişlerdi.³⁹

Esir alınmış veya tamamen yok edilmiş Azerbaycanlı ailelerinin boş kalmış evleri ve tüm mahalleleri Müslümanların mallarını be- nimsemek, soygun yapmak ve yağmalamak için ve üç-dört gün içinde otomobillerle, ara- balarla taşınması imkânsız olan tüm eşyala- rı paramparça edip, yok etmek için Ermeni haydutlarına geniş olanaklar sunmuştu. Yağ- malanmış mallar Ermeni milyonerlerin ve sa- nayicilerinin önceden hazırlanmış depolarına toplanıyordu. 1918 yılının trajik Mart günle- rinde kentin Müslüman nüfusuna; büyük iş adamlarına, fabrika, liman, petrol madenleri- nin sahiplerine, çok sayıda sivil, sosyal ve ti- caret tesislerinin: evlerin, ofislerin, otellerin, okulların, restoranların, berberlerin, atölye- lerin, mağazaların, depoların, dükkânların, ahırların vs. sahiplerine değen maddi hasa- rın boyutları ve değeri yüz milyonlarca idi. Ermeni-Taşnak askeri birlikleri tarafından

Bakü'nün sivil Müslüman nüfusuna değen maddi zararların boyutunu belirlemek göre- vini üstlenen Olağanüstü Soruşturma Komis-yonu'nun belgelerinde bu kayıpları yansıtan somut rakamlar belirtilmiş, kaydedilmiş olan gerçek bilgiler esasında rublenin eski değeri ile bu rakamın yaklaşık 400 000 000 olduğu belirlenmiştir.⁴⁰

Yıkılan ve yıkılan sosyal binaların de- ğeri bu rakam içinde gösterilmemiştir. Bu binalar arasında Azerbaycanlıların kültürel- sosyal ve dini merkezi olan Müslüman Hay-riye Cemiyetinin binası 'İsmailiye', Taze-Pir, Şah, Ejder Bey ve diğer camiler, 'Kaspi' ve 'Açıkgöz' gazetelerinin binaları, hem de 'Da- ğıstan', 'İskenderiye' ve 'İslamiye' otellerinin binaları da bulunmaktaydı. Sadece Müslü- manların kaldıkları bu oteller ve konaklar o sırada orada bulunan insanlarla birlikte yıkıl- mıştı.

338 АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ ПОГРОМЫ В ФОТОГРАФИИ И ДОКУМЕНТАХ

Минарет Шехериджети с восточной стороны, поврежденный артиллерийскими снарядами в городе Баку.

Şah Camiinin Doğu Minaresi Ağır Silahların Ateşi Sonrası Hali

Ресторан Ислам Искандеровского Экономического Общества "Исламия" на Навоиной улице в городе Баку с западной стороны.

Внутренний вид Искандеровского Экономического Общества "Исламия" на Навоиной улице в городе Баку после пожара.

İsmailiye Müslüman Yardım Vakfının Binasının silahlı saldırı sonrası durumu.

(38) ACC II SBA, f. 277, s. 2, i. 27, v. 21

(39) A.g.e., v. 17.

(40) ACC II SBA, f.277, liste 2, iş 14, v.1-4.

Bakü'de Mart faciasının organize edilmesinde Ermeni-Bolşevik liderleri dışında Ermeni Ulusal Konseyinin ve Taşnaksutyun partisinin rolü, Ermeni aydın ve soylu kesimlerinin temsilcilerinin, 'Ermeni kara cemaati' dâhil Bakü'nün Ermeni cemaatinin silahlarla Azerbaycanlıların katledilmesinde rol aldıkları inkar edilemez kanıtlarla onaylanmıştır. Tanık ifadelerine göre, kentten Ermeni aydınlarının en ünlü üyeleri olan başta Stepan Lalayev'in ve Tatevos Emirov'un, milyoner Ambarsum Melikov'un ve diğerlerinin isimleri defalarca söylenmiştir:

"Kentin Müslümanlar yaşayan bölümlerini yağmalayan Ermeni askerlerinin başında tüfeklerle ve mavzerlerle donatılmış mühendis Artyom Ter-Akopov'un, Fridun Akopov'un, Jorj Melikov'un, Asatur Vaçyans'ın, yeminli iclasçı Arutçev'in, Yegiş Pakhblavunin'in, Levon Saatsazbeyov'un, öğrenci Popovyan'ın, Ambarsum Melikov'un, Stepan Lalayev'in, teğmen Dovlatov'un ve Kristof Dildarovu'n bulunduğu kamulanmıştır. Mart sürecinde Ermenilerin küstahlığı öyle bir noktaya varmıştı ki, hatta tanıdıkları Müslümanların da evlerine giriyor, onların mülklerini yağmalayıp, her yerde durmadan herkesi öldürüyorlardı. Örneğin, ... Stepan Lalayev Ermeni askerlerinin büyük bir birliğiyle Varantsovskaya sokağında oturan Doktor Bey Bala Bey Sultanov'un evine girmiş, onu kendi revolveriyle oracıkta öldürmüştür. Sultanov'un menzilin avlusuna inen Lalayev oradaki Müslüman bahçevanı, onun karısını ve iki yaşlı oğlunu bizzat kendisi kuşunla öldürmüştür".⁴¹

'İsmailiye' binasının ise Azerbaycan'ın Sovyet döneminde 26 Bakü Komiserleri arasında ismi geçen Taşnak Tatevos Emirov tarafından yaktığı bilinmekteydi.⁴²

Katliamların ilk günlerinde Bakü'nün on binlerce Müslüman ahali sadece herhangi bir şekilde kentten çıkabildiği için kaçınılmaz ölümden kurtulabilmişti. Fakat kenti terk etmek de güvenli değildi. Ermeni haydut çeteleri kentten kaçmaya çalışan Müslümanları yakalayıp, kadınları, ihtiyaçları ve çocuk-

ları acımasızca yağmalayıp, kurşuna diziyorlardı. Nefret ve açgözlülükten sağduyuyu kaybeden Ermenilerin hedefine dönüşmüş olan Müslümanların yaşamlarını ve mülklerini çoğu zaman onların Yahudi, Rus, Polonyalı, Gürcü komşuları, tanıdıkları, ya da sadece tesadüfen yoldan geçen insanlar olaylara müdahale ederek, kurtarmışlardı. Nihayet, Müslümanların toplu şekilde katledilmesinin durdurulmasına yukarıda da kaydedildiği üzere Ermeniler ve Bolşevikler tarafından kandırılarak, sivil Müslüman ahalinin toplu şekilde katledilmesi olayına katılmak zorunda bırakıldıklarını anlayan 36. Türkistan Rus alayının askerlerinin ve Hazar donanmasının Rus denizcilerinin ısrarları sonucunda ulaşılmıştır. Rus askerlerinin aksi takdirde Bakü Sovyet'i yetkisinden çıkma ve kentten Ermeni bölümüne toplardan ateş açma konusundaki tehditleri katliamların durdurulmasına neden olmuştur.⁴³

Azerbaycanlılara karşı yapılan zulmün vahametine o sırada kentte faaliyette bulunan siyasi partilerin hiçbirisi kayıtsız kalmamış, ayrıca sivil halkta ve diğer halkların temsilcilerinde özellikle ağır bir izlenim bırakmıştı. Menşeviklerin 'Naş Golos' (Bizim sesimiz) gazetesi o günleri şöyle anlatmaktadır: 'Her taraf cesetlerle doludur - yanıp kül olmuş, doğranmış, hunharca katledilmiş... 'Taze Pir' camisi top ateşinden büyük hasara uğramıştır... Devriye 6. polis alanının avlusunda 600 civarında esir Müslüman kadın ve çocuklar buldu, onları serbest bıraktı ve kentten Müslüman bölgesine kadar onlara eşlik etti... Geniş kitleler öfke ve nefretle dolup taşıyor, bu duygular giderek, öfkeli intikam hissine dönüşüyor. Bu öfkeyi önlemek pek de kolay olmayacak."⁴⁴ Azerbaycanlılara ve Müsavat partisine hiçbir özel ilgisi olmayan bu gazete de Mart olaylarını milli soykırım gibi değerlendirmişti. İşte bu tutumundan dolayı - 'olayları gerçeğe uygun olmayan de-

(41) ACC II SBA, f. 277, liste 2, iş 27, v. 19

(42) A.g.e.

(43) ACC II SBA, f. 277, liste 2, iş 14, v. 49-52.

(44) "Nash Golos" gazetesi, Bakü, 1918, 24 Mart, № 59

ğerlendirmeler ve apaçık taraflı makaleler” yayınladığı için ‘Devrim Savunma Komitesi’ kararıyla hemen kapatıldı.⁴⁵

Sol eğilimli çeşitli partilerin Azerbaycanlılar da dâhil olmak üzere üyeleri ve Bolşeviklerin düşünce müttefikleri de Bolşevik-Taşnak birliklerinin Müsavatçılarla mücadele bahanesiyle aslında kasıtlı olarak sivil Azerbaycanlıları katlettiğini anlıyor ve itiraf ediyorlardı. Azerbaycanlı Bolşevik S. M. Efendiyev şöyle kaydetmiştir: Mart olayları sırasında Taşnaklar sadece Müsavatçıları değil, tüm Müslümanları katlettiler. Olayların gidişi öylesine bir hal almıştı ki, Sovyet’in başında bulunan yoldaşlar - Şaumyan, Caparidze ve diğerleri, kendileri Taşnakların tutsağına dönüşmüştü.”⁴⁶ Nerimanov Şaumyan’a ve Caparidze’ye yazdığı mektuplarında şöyle kaydeder: “Bu olaylar Sovyet iktidarını lekelemiş ve onu gözden düşürmüştür.”⁴⁷

14 Bununla birlikte, Stepan Şaumyan, Bakü Sovyet’i başkanı olaraktan, “Müslümanlara karşı alçaklığın yapılmasında” bizzat kendisinin ve başkanlık yaptığı teşkilatın doğrudan rolünün bulunduğunu hiç inkâr etmez ve ayrıca, onu “Ermeni alayının yardımından faydalanmaya” “iten” temel nedeni açıkça belirtir: “Kentimizin etnik yapısı bizleri ürkütüyordu. Biz, mücadelenin istenmeyen boyutlara ulaşabileceğinden korkuyorduk”. “İç savaş sonucunda yoksul ve evsiz Müslüman kitlesinin etkilendiğini” itiraf etmek zorunda kalmasına rağmen, Şaumyan tam da orada şunları belirtiyor: “Zafer öylesine büyüktü ki, bu gerçekliğe az kederlenmemize neden oluyor”.⁴⁸

Fakat aslında gerçek öylesine kanlı ve trajik olmuştu ki, hiç kimse: Azerbaycan nüfusunun geniş kesimleri, komşu İran, Türkiye, Türkistan, Orta Asya, Rusya Müslümanları bu olaylara ilgisiz kalamamıştı. Ermeniler ve Bolşevikler tarafından Bakü’de sivil Müslümanların toplu şekilde katledilmesi bu ülkelerin kamuoyunda aşırı hiddet doğurmuştu. Tüm Bakü toplumu, aynı zaman-

da bu “dehşetle dolu” günleri yaşamış olan gayr-i Müslimler kimin tarafından “tamamen huzurlu bir kentte böylesine bir olayın nasıl ortaya çıkarıldığını” anlamaya çalışarak, Mart katliamlarını öfkeli biçimde tartışıyordu. Mücadele içinde olan siyasi güçler de bizzat kendileri bir taraftan Bolşevik-Ermeni ittifakı, diğer taraftan Müsavat - kanlı olaylarının başladığı andan itibaren biri diğerini nüfusun çeşitli kesimleri arasında silahlı çatışmaya neden olmakta suçluyorlardı. Bu sırada “Güney Kafkasya’nın kaderi halledilmekteydi... Eğer onlar Bakü’de üstünlüğü sağlayabilseydi, Bakü Azerbaycan’ın başkenti olarak ilan edilecekti... Eğer onların Güney Kafkasya’yı Rusya’dan ayırıp Türkiye güdümüne sokmak gibi siyasi amaçları dikkate alınırsa, bu durumda onların Bakü’deki zaferleri Güney Kafkasya’nın Rusya için kaybedilmesi anlamına gelirdi”, diyen Şaumyan açıkça şunları itiraf ediyordu: “Biz bunu def etmek zorundaydık ve biz ilk fırsatı, atlı birliğimiz üzerine ilk silahlı saldırı girişimini kullanarak, tüm cephe boyunca saldırıya geçtik”.⁴⁹

Artık sadece bu itirafın kendisi bile ‘Müsavat’ partisinin Mart olaylarında suçlanmasının asılsız olduğunu kanıtlamaktadır.

Şu da çok ilginçtir ki, Bakü’de Mart olaylarını yaşayan İngiliz konsolosu Ronald Mak Donell bu olaylarında Ermeni milliyetçilerinin rolünü özellikle vurgulayarak, şöyle der: “Eğer Ermeniler olmasaydı, Bolşevikler asla Müslümanlara karşı böyle davranmaya cesaret etmezlerdi”. “4 günden sonra Müslüman gemisinin silahsızlandırılması nedeniyle Bolşeviklerle Müslümanlar arasında çatışma başladı, bu da Mart katliamlarıyla sonuçlandı. Ermeniler Bolşeviklerle birleşti ve neredeyse Müslümanları Bakü’den sıkıştırıp çıkardılar. Bu arada ben Ermeni Ulusal Konseyi’ne kendi itirazımı belirtmişim ve şimdi de Müslümanlara karşı mücadelede Bolşevikleri

(45) “İzvestiya Bakinskoe İzvestiya” gazetesi, Bakü, 1918, 9 Nisan.

(46) “Jizn Nacionalisty” gazetesi, Moskova, 1919, 6 Temmuz.

(47) Narimanov N. İzbrannie proizvedeniya, Baku, 1989, t. II, □, 123

(48) Şaumyan S.G., Seçilmiş eserleri, ... s.265.

(49) A.g.e., s. 264- 265.

desteklemekle, onlar tarihlerindeki en büyük hatalardan birisini yapmışlardır... Bu politika nedeniyle suçlu tamamen Ermeni siyasi örgütü - "Taşnaksutyun'dur. Ermenilerin desteği olmasaydı, Bolşevikler asla Müslüman direnişine karşı operasyonlara başlayamazlardı".⁵⁰

İran'ın Bakü Konsolosu Muhammed Said el-Vezare Marağeyi de, o günlerde aralarında yüzlerce İran vatandaşının bulunduğu Müslümanlara karşı şiddetin önlenmesine karşı aktif çalışarak, bu olayları yerli Müslüman nüfusun Ermeni silahlı güçlerince körüklenen soykırım olarak değerlendiriyordu.⁵¹

Burada şunu belirtmemiz gerekmektedir: olayların, koşulların ve gerçeklerin kronolojisi dikkate alındığında, Mart olaylarıyla ilgili Bolşevikler tarafından ileri sürülen "iç savaş" veya Ermeni milliyetçilerinin ısrar ettikleri 'Ermenilerin tam tarafsızlığı ortamında Bolşeviklerle Müsavatçılar arasında vuku bulan iktidar mücadelesi" gibi açıklamalar hiçbir mantığa uymuyor.

Burada bir daha Bakü olaylarında önemli rolü Mart'ın 30'unu 31'ne bağlayan gece "Bakü ve ilçelerinde yüksek askeri-siyasi teşkilat" olarak kurulan ve sivil Azerbaycanlıların katledilmesi olayını yöneten "Devrim Savunma Komitesi"nin rol aldığı ve bu Komitenin 6 üyesinden 4'nün Ermeni asıllı Bolşevikler: S. Şaumyan, K. Korganov (Korganyan), sağ Eserlerin lideri S.Saakyan ve "Taşnaksutyun" partisinin Bakü örgütünün başkanı S. Melik-Eolçyan olduğu unutulmalıdır.⁵² Ayrıca Mart olayları günlerinde birleşik Bolşevik-Ermeni birliklerine özel olarak Petersburg'dan gelen generaller Akop Bagratuni, İvan Bagramyan komutanlık etmiş, Bakü Sovyeti Kızıl Ordusu'nun oluşumuyla B. Avakyan bizzat uğraşmış, Kurmay Başkanı Albay Z. Avetisyan, tugay ve karışık birliklerin komutanları - albay Kazaryan, Amazasp, A.Emirov ve diğerleri olmuşlardır.⁵³ Bu günlerde ayrıca "Taşnaksutyun" partisinin kurucularından birisi - Stepan Zoryan (Rostom)

da Bakü'ye gelmişti. Bolşevik-Taşnak ordusunun saflarına seferber edilen Ermeni askerlerine yüksek ücret - "ayda 800 ruble, artı her aile üyesine göre 75 ruble ve gıda güvencesi" veriliyordu.⁵⁴

Mart katliamlarından sonra Bakü'de iktidarı ele geçiren Bakü Kommunasının rehber kadrosu arasında Azerbaycan'da iktidar için uğraşan en az on beş Ermeni "militanı"; S. G. Şaumyan, K. G. Korganyan, S. G. Osepyants, B. A. Avakyan, T. M. Emirov, A. M. Emiryanyan, A. M. Kostanyan, A. A. Boryan, A. İ. Mikoyan, Karinyant, Stamboltsyan, Ağamiryan, İhonesyan, Ter-Saakyants, Nuriçanyan ve diğerleri bulunmaktaydı.⁵⁵ Bakü Kommunasının silahlı kuvvetlerinin Baş Komutanı Akop Bagratuni idi, ayrıca Kızıl Ordunun temel takım kadrosunun ve askeri personelinin % 70'ten fazlasını Ermeniler oluştuyordu.

Tüm bu gerçekler, aynı zamanda Mart olaylarının asıl karakteri, bazı Ermeni ileri gelenleri tarafından, özellikle de Bakü Kommunasının gelecek üyesi, o günlerde Astrahan'da olan Saak Ter-Gabrielyan tarafından da teyit edilmektedir. Mart olayları ile ilgili olarak Bakü'yü terk ederek, Astrahan'a gelen Rus vatandaşlarının konuşmalarını duyan Saak Ter-Gabrielyan 28 Nisan 1918 tarihinde Stepan Şaumyan'a şöyle yazmıştı: "Şimdi toplu şekilde Bakü'den gelen Rusların, sosyal durumundan asıllı olmayarak, hiçbirisinden Bakü'de Sovyet mücadelesi sürdüğünü duyamazsın. Herkes yalnız bir şey söylemekte: 'Bakü'de Ermeni-Tatar katliamı sürmekte ve bu katliam Ermeniler tarafından kasıtlı olarak yapılmıştır'.⁵⁶

(50) Azerbaycanskaya Demokraticeskaya Respublika Arxivniye dokumenti velikobritaniya, Baku 2008, s. 70 (İngilizce)

(51) Marağeyi Said Muhammed, Siyasi Anılar ... s. 48.

(52) "Izvestiya Soveta rabochikh i soldatskikh deputatov Bakinskogo rayona" gazetesi, 1918, № 64.

(53) "Armyanskiy vestnik" dergisi, Yerevan, 1999, № 1-2; ACC II SBA, f.276, liste 8, işl 55, v.8.

(54) Dadyan Kh., Armyani i Baku. 1850-ye gody-1920 g. Erevan, 2007, s. 96.

(55) A.g.e., s. 93.

(56) . Saak (Ter-Kabrielyan)'ın yoldaş Şaumyan'a mektubu, 28.04.1918. Rusya Devlet Sosyal- Siyasal Tarih Arşivi, f. 71, liste 33, iş 1716, v. 62.

Bu açıdan Mart olaylarını Güney Kafkasya'nın tüm Müslüman nüfusunu yok etmek amacı taşıyan bir politika olduğunu belirten başta Mehmet Emin Resulzade olmak üzere, diğer Azerbaycanlı milliyetçilerinin değerlendirmeleri son derece tutarlı ve adil sayılabilir: "...Kadetlerden Bolşeviklere kadar ve Taşnaklardan Sosyalistlere kadar. Sınıfsal sorunlar arka plana itilmiştir ve şimdi mücadele farklı sınıflarla değil, Azerbaycan Türkleriyle ve sosyal zeminde değil, ulusal, hatta dini zeminde yapılmaktadır".⁵⁷

Böylece, Bakü'de Mart olayları başladığı andan itibaren bu faciayı milli soykırım gibi değerlendiren Azerbaycan milliyetçileri olaylara siyasi değer vermek ve onun sonuçlarını ortadan kaldırılmak için bu yönde hemen ilk adımlar atmışlardır.

2 Nisan 1918 yılında Güney Kafkasya Seymi'nin Azerbaycan fırkası Seym'i Bakü olayları konusunda bilgilendirerek, Müslüman nüfusunun korunması için Güney Kafkasya hükümetinden Bakü'ye ordu gönderilmesini talep ediyorlardı. Azerbaycan fırkasının çağrularına Güney Kafkasya Seymi'nin birliklerinden sadece Müslüman Korpusu (birliği) cevap vermişti. 1918'in Nisan ayının başlangıcında Knyaz Magalov'un komutasında 2 bin kişiden fazla askeri birlik Bakü'ye doğru hareket ederek, Hacıkabul'a ulaşır. Onlarla aynı zamanda Dağıstan'dan Necmettin Kotsinski'nin Dağılılardan oluşan birlikleri Kubalı Ali bey Zizikski'nin askerleriyle birlikte Bakü'ye gönderilirler ve Bakü'den 10 kilometre uzaklıkta bulunan Hırdalan istasyonuna kadar gelirler. Fakat Kızıl Ordu birliklerinden sayıca defalarca az olan Kotsinski'nin, Zizikski'nin ve Magalov'un askeri birlikleri kısa sürede geri çekilmek zorunda kalır.

Olayların sonraki gelişmesi Seym'in Gürcü-Ermeni çoğunluğunun Bakü Sovyet'ine karşı herhangi güç yöntemlerinden yararlanmaya hazırlanmadığını gösteriyor. Aynı zamanda Taşnak-Bolşevik iktidarının sadece Bakü olayları ile yetinmediği kısa süre-

de anlaşılır. Bakü trajedisinin Azerbaycan'ın Müslüman nüfusunun topluca katledilmesi, onlara ait yerleşim yerlerinin dağıtılması ve yok edilmesi, gelecek Ermenistan devletinin kurulması için yeni bölgelerin boşaltılması uğrunda Ermeni milliyetçilerinin hazırladığı planlarının sadece başlangıcı olduğu anlaşılır. Bakü'de Mart olayları devam ettiği günlerde aynı zamanda herhangi siyasal, sınıfsal mücadelenin gerçekleşmediği Şamahı kentinin ve köylerinin yakılması, Müslüman nüfusun ise katledilmesi, bu katliamların durmadan Azerbaycan'ın diğer bölgelerini sarması Azerbaycan halkının milli varlığının tehdit altında olduğunu gösteriyor.

Azerbaycan'ın o dönem siyaset meydanında bulunan milliyetçileri – Güney Kafkasya Seymi'nin Azerbaycan fırkasının bu olaylara müdahale etmek için ülke içindeki tüm araçları tükeniyor ve Türkiye'den Türk birliklerinin çağırılması tek çıkış yolu olarak görülür.

28 Mayıs 1918'te Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kuruluşu ve Azerbaycan halkının ulusal varlığı, hakları ve bağımsızlığı uğrunda ölüm kalım mücadelesine başlamasıyla ülkedeki siyasi durum kökten değişir. Azerbaycan ulusal güçleri Türkiye'nin askeri yardımıyla işgal altında olan topraklarını ve kendi cumhuriyetlerinin başkentini -Bakü'yü Bolşevik-Taşnak iktidarından kurtarmak için hazırlık görmeye başlar.

Yukarıda belirtildiği üzere, işte o günlerde son derece karmaşık ve zor koşullar altında faaliyette bulunan genç Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk Hükümeti ileri görüşlü ve çevik davranarak, ülkede sivil Azerbaycanlı nüfusa karşı yapılan kitlesel şiddet olaylarına karşı en yüksek ve ciddi bir biçimde kendi tavırını koymayı ve somut önlemler alınmayı önemser. 15 Temmuz 1918'de "Avrupa savaşı başladığı andan itibaren tüm Güney Kafkasya'nın sınırları içinde bulunan Müslümanlar ve onların mülkleri üzerinde yapılan

(57) "Azerbaycan" gazetesi, Bakü, 1918, 8 Aralık.

hunharca eylemlerin incelenmesi için Olağanüstü Soruşturma Komisyonu oluşturulması” konusunda karar alınır.⁵⁸ Bu Komisyonun toplam bir yıl içinde hazırladığı 36 ciltten fazla belgeler 1918 senesi Azerbaycanlılarının soykırım tarihinin ve Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı yaptıkları cinayetlerin tarihi olmuştur.

Kaynakça

1. Shopen I., Istoricheskiy pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti v epokhu yeyo prisoyedineniya k Rossiyskoy Imperii. - SPb., 1852, s. 635-638.

2. Tadeusz Swietochowski, Russia and Turkey: A Borderland in Transition. Columbia University Press, 1995., P. 40.

3. Kazem-Zadeh F., Struggle for Transcaucasia (1917-1921). New York, 1951, P.29.

4. Balayev A., Fevral'skaya revolyutsiya i natsional'nyye okrainy. Martovskiy sobytiya 1918 g. v Azerbaydzhanе. M., 2008, s. 6.

5. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894. liste10, iş 80, varak 49-56. (bundan sonra AC DA...)

6. Dokumenty po istoriyu Baku, 1810-1917, Baky, 1978, s. 30.

7. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İşler İdaresi Siyasi Belgeler Arşivi, f.277, liste 2, iş 26, v.2. (bundan sonra ACC İİ SBA ...)

8. Necefov B., Düşmanın İç Yüzü, cilt I, Bakü, 2007 s.12.

9. Vİ Lenin., Eserlerinin tam küllüyatı, Bakü, c. 48, s. 302.

10. Dekrety Sovetskiy Vlasti. M., 1957, c. 1, s. 298-299.

11. 'İzvestiya Bakinskogo Soveta " gazetesi, Bakü, 1918, 21 Mayıs.

12. Bkz: Balaev A., Fevral'skaya Revalyuciya, s.41.

13. 'Bakinskiy Rabochiy " gazetesi, Bakü, 1918, 17 Şubat.

14. 'Armyanskiy Vestnik " dergisi, Yerevan, 1999, № 1-2

15. ACC İİ SBA, f.276, liste 8, iş 155, v. 8.

16. A.g.e., f.276, liste2, iş.20, V.44.

17. Şaumyan S.G., Seçilmiş eserleri, Bakü, 1978 s. 260.

18. Bol'sheviki v bor'be za pobedu sotsialisticheskoy revolyutsii v Azerbaydzhanе, Dokumenty i materialy. 1917-1918 gg. Baku, 1957, s. 318.

19. 'Vahşi tümen" ('Dikiya Diviziya") - Çarlık Rusyası döneminde Azerbaycanlılar da dahil olmak üzere Kafkas Müslümanlarından oluşan "Tatar" (Azerbaycanlı) süvari alayı. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi'nin 26 Haziran 1918 tarihli kararı ile bu alayın askerlerinden oluşmuştur ve General Aliğa Şikhlinski'nin komutasında Müslüman birliği esasında ilk ordu birliği, 5000 kişilik heyeti olan 'Alahidde Azerbaycan Birliği" kurulmuştur.

20. 'Azerbaycan" gazetesi, Bakü 1919, 6 Aralık.

21. Muradzade Muhammed, Mart Hadise-i Elimesi, Bakü, 1996, s. 29.

22. Bolsheviğe v borbe. s. 333.

23. Balaev A. Fevral'skiy revalyuciya., s. 35.

24. Bayat Kave. Kafkasya Üzerinde Fırtına. İran'ın Bağımsızlığının İlk Dönemlerinde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri ile Bölgesel İlişkileri. 1917-1921, Tahran 2001, s. 39. (Farsça)

25. ACC İİ SBA, f.277, liste 2, iş14, v.1-4.

26. Marağeyi Said Muhammed, Siyasi Anılar, Tahran 1994, s. 49 (Farsça)

27. ACC İİ SBA, f.277, liste2, iş14, v.51

28. Maykl Smit, Pamyat' ob utratakh i azerbaydzhanskoye samosoznaniye. Azerbaydzhan i Rossiya: Obshchestvo i gosudarstvo. Moskva, 2001, s.95.

29. Şaumyan S.G., Seçilmiş eserleri, ... s.259.

30. ACC İİ SBA, f.276, liste 9, iş 3, v.25.

31. Bkz: ' Pogromy armyan v Bakinskoy i Yelizavetpol'skoy guberniyakh v 1918-1920 gg.

Sbornik dokumentov i materialov. Yerevan, 2003, s. 145-151, belge № 136.

32. AC DA, f.894, liste10, iş148, v.30.

33. 'Bahar" gazetesi, HoPasan, 1918, 21 Nisan (Farsça).

34. Marağeyi Said Muhammed, Siyasi Anılar ..., s. 49.

35. ACC İİ SBA, f.277, liste2, iş 27, v.16-24.

36. ACC İİ SBA, f. 277, liste2, iş 27, v. 18.

37. A.g.e., v. 20.

38. ACC İİ SBA, f. 277, liste 2, iş 27, v. 21

39. A.g.e., v. 17.

40. ACC İİ SBA, f.277, liste 2, iş14, v.1-4.

41. ACC İİ SBA, f. 277, liste 2, iş 27, v. 19

42. A.g.e.

43. ACC İİ SBA, f. 277, liste 2, iş 14, v. 49-52.

44. 'Nash Golos" gazetesi, Bakü, 1918, 24 Mart, № 59

46. "Jizn Nachionalnostey " gazetesi, Moskova, 1919, 6 Temmuz.

(58) AC DA, f. 1061, s.1, iş. 95, v.2

47. Narimanov N., Izbrannyye proizvedeniya, Baku,1989, c. II, s. 123

48. Şaumyan S.G., Seçilmiş eserleri, ... s.265.

49. A.g.e., s. 264- 265.

50. Azerbaydzhanskaya Demokraticeskaya Respublika. Arkhivnyye dokumenty Velikobritanii, Baku 2008, s. 70 (İngilizce)

51. Marağeyi Said Muhammed, Siyasi Anılar s. 48.

52. 'Izvestiya Soveta rabochikh i soldatskikh deputatov Bakinskogo rayona " gazetesini, 1918, № 64.

53. 'Armyanskiy vestnik" dergisi, Yerevan, 1999, № 1-2; ACC İİ SBA, f.276, liste 8, iş155, v.8.

54. Dadayan KH., Armyane i Baku. 1850-yye gody-1920 g. Yerevan, 2007, s. 96.

55. A.g.e., s. 93.

56. Saak (Ter-Kabrielyan'ın yoldaş Şaumyan'a mektubu, 28.04.1918. Rusya Devlet Sosyal- Siyasal Tarih Arşivi, f. 71, liste 33, iş 1716, v. 62.

57. 'Azerbaycan" gazetesini, Bakü, 1918, 8 Aralık.

58. AC DA, f. 1061, liste 1, iş 95, v.2

59. AC DA, f. 1061, s.1, iş. 95, v.2